

Cuvânt înainte

În urmă cu doi ani, am publicat primul volum de schițe psihosociologice. Lansam atunci o nouă modalitate de diseminare a cunoștințelor despre om și societate, și anume un stil de comunicare succintă a rezultatelor cercetărilor științifice referitoare la o problemă de actualitate în plan științific sau/și social (Chelcea, 2023). Spre deosebire de schițele literare, care sunt lucrări pe deplin încheiate, schițele psihosociologice sunt un proiect care ar putea deveni un studiu teoretic, o cercetare empirică sau o temă de dezbatere între specialiști, sau un subiect de discuție între cititorii acestora. Consider că schițele din domeniul științelor socioumane, în care sunt prezentate nu numai principalele rezultate ale cercetărilor științifice, ci și semnificația lor pentru înțelegerea lumii în care trăim, o lume grăbită, mereu grăbită, contribuie la înțelegerea acesteia.

Valoarea schițelor din domeniul științelor socioumane depinde de semnificația teoretică și aplicativă a cercetărilor abordate și de priceperea cu care sunt lăsate deoparte aspectele ce ar putea depăși interesul publicului larg (istoricul cercetărilor, temeuriile antice sau medievale ale abordării fenomenelor, calculele statistice sofisticate). În același timp, astfel de schițe contribuie la lărgirea și adâncirea cunoștințelor științifice ale tinerilor (elevi și studenți) și ale persoanelor mai mult sau mai puțin tinere. Sunt avansate definiții, tipologii, ipoteze explicative și ramificația asociațiilor dintre fenomene. Toate acestea fiind cunoscute, prejudecățile despre noi și despre alții, fără îndoială, se vor risipi.

Pe cât mi-a fost cu putință, am prezentat fenomenele psihosociologice în integralitatea lor, arătând fațetele lor luminoase, dar și fațeta întunecată a acestora. Curajul, o virtute centrală, poate să ducă la nesăbuiță, loialitatea, considerată o trăsătură de personalitate pozitivă, are și o latură negativă. La fel, curiozitatea, dar și alte fenomene. Astfel de constatări ar putea să nedumirească. Să nu uităm, însă, că știința despre viața socială ne face „să vedem

lucrurile altfel decât apar omului de rând; căci obiectul fiecărei științe este de a face descoperiri și orice descoperire deconcertează mai mult sau mai puțin opiniile acceptate” (Durkheim, 1974, p.35).

Cu schițele din acest volum întregesc paleta fenomenelor care ar putea constitui sumarul unui ghid al cunoașterii de sine. În prima parte a lucrării sunt grupate schițele centrate pe trăsăturile de personalitate, pe care cititorii și le pot evalua cu ajutorul testelor psihologice plasate la finalul schițelor. Precizez că nefiind etalonate pentru populația din România, aceste teste nu pot decât să aproximeze diferențele dintre persoane, ceea ce nu mi se pare a fi puțin lucru. Un chibrit aprins nu alungă întunericul, dar ajută să vezi indicatorul rutier, să afli direcția și cât mai ai de străbătut până la destinație, în cazul nostru, la autocunoașterea deplină. Unicitatea și complexitatea psihică a ființei umane nu pot fi în întregime descifrate nici în laboratoarele de testări psihologice, cu atât mai puțin prin aplicarea unor teste neetalonate. În situații limită (catastrofă naturală, conflict armat, condamnare juridică etc.), resorturile subconștiente pot face dintr-o persoană oarecare un erou legendar sau, dimpotrivă, un laș ori un jalnic trădător.

Cea de-a doua parte a lucrării include șapte schițe despre fenomenele psihosociologice strâns legate de problemele evaluării propriei personalități. Putem fi indiferenți când resimțim nemijlocit efectele încălzirii globale sau când aflăm despre lipsa de respect a unor elevi sau studenți față de profesorii lor care își fac datoria cu demnitate?! Prin tăcerea noastră, îi încurajăm pe cei lacomi, care în goana lor de înavuțire epuizează resursele naturale, și pe cei care încalcă flagrant normele de conviețuire socială. Pledez pentru politețe în relațiile interpersonale și mă pronunț împotriva aroganței atât a colegilor, cât și a șefilor din diferite tipuri de organizații, inclusiv a șefilor de state, care cred că au putere peste limitele stabilite prin Constituție.

Precizez, în finalul acestui cuvânt introductiv, că am păstrat unii termeni din limba engleză adoptați ca atare în literatura de specialitate pe plan mondial (de exemplu, „*item*”, „*bias*”), dar am echivalat în limba română unele expresii lingvistice și cuvinte (de exemplu, „*Curiosity killed the cat*”, „*to experience*”). În traducere, m-am ferit de „prieteni falși” (cuvintele dintr-o limbă asemănătoare ca formă cu cele din altă limbă, dar cu înțeles diferit). Sper că nu am exagerat, după cum cred că nu am greșit dacă m-am abătut de la regulile de redactare acceptate, indicând la bibliografie, între paranteze drepte, anul de apariție al ediției princeps a lucrărilor citate și am adăugat la numele autorilor prenumele lor, gradul didactic, departamentul și universitatea (cu denumirea oficială și locația) unde funcționează sau au funcționat.

Am considerat că acesta este un semn de respect deopotrivă pentru autori, pentru realizările lor științifice, dar și de solidaritate cu cititorii încrezători în puterea transformatoare a cunoașterii autentice.

Mulțumesc tuturor celor care au făcut posibilă apariția acestei cărți: soției, Adina Chelcea, pentru sugestiile de îmbunătățire a textului, domnului Alexandru Zoderu, director general la Cult Market Research, pentru configurarea graficelor, artistului vizual catalan Toni Prat, pentru îngăduința de a folosi pe copertă poema sa vizuală, care sugerează că ceea ce postăm lasă amprenta personalității noastre. Nu în ultimul rând, mulțumesc colectivului redacțional de la Editura Pro Universitaria.

Dedic această carte nepoatei și nepoților mei Carolina Ioana, Adam Robert și Oscar Daniel.

Septimiu Chelcea
Februarie 2025

CAPITOLUL I

Dimensiuni ale personalității

Curajul, o virtute fundamentală

*Să ai curajul să spui da,/ Să ai curajul să spui nu,
Și-n fiecare clipă grea/ Să fii același Tu!*
Rudyard Kipling

Dau dovadă de curaj cetățenii care îi salvează pe cei prinși sub dărâmături în urma unui seism devastator, știind că, de regulă, urmează mai multe replici; sunt curajoși pompierii care se avântă pe scara blocului cuprins de flăcări pentru a evacua un bătrân într-un scaun cu rotile. Curajoși sunt și militarii care, apărându-și patria, nu dau un pas înapoi, chiar în condițiile superiorității puterii de foc a inamicului. Dar și medicii care, în timpul bombardamentelor, fac ore în șir operații chirurgicale în subsolul spitalelor avariate dau dovadă de curaj, la fel și pacienții lor care sunt hotărâți să se întoarcă pe front imediat după externare. Ce elemente întrunesc astfel de acțiuni pentru a fi catalogate drept „acțiuni curajoase”? Sunt conștiente, orientate spre obținerea sau conservarea unor valori sociale capitale, se desfășoară în condiții riscante, periculoase, presupunând efort și dăruire din partea celor care le realizează?

Pentru mulți dintre noi, curajul înseamnă să nu-ți fie frică. Chiar unii cercetători, precum profesorii de psihologie Peter J. Norton, de la University of Houston, și Brandon J. Weis, de la University of Nebraska-Lincoln, SUA, definesc curajul prin raportare la frică: numesc curajul „persistența sau perseverența în ciuda fricii” (Norton, Weis, 2009, p. 215). În termeni asemănători definește curajul și Oryal H. Mowrer, profesor în Departamentul de Psihologie de la University of Illinois: „este simpla absență a fricii în situațiile în care te-ai fi așteptat să fie prezentă” (Mowrer, 2023). În opinia mea, definirea curajului prin opoziție cu frica nu surprinde complexitatea înțelesului acestui construct psihosociologic multinivellar. De altfel, sunt cercetători – de exemplu, Cooper R. Woodard și Cynthia Pury L.S. – care nu includ frica în definirea curajului, considerând că aceasta poate să fie semnificativă sau nu în acțiunile curajoase (Woodard, Pury, 2007, p. 136).

Cele mai influente definiții ale curajului sunt de tip operațional. Într-un studiu de referință, Earl E. Shelp a dat următoarea definiție curajului: „dispoziția de a acționa voluntar, poate cu teamă, într-o circumstanță periculoasă, în care riscurile majore sunt evaluate rezonabil într-un efort de a obține sau de a păstra pentru sine sau pentru alții un bun perceput, recunoscând că binele perceput poate să nu fie realizat” (Shelp, 1984, p. 351, *apud* Magnano *et al.*, 2022, p. 342). După Earl E. Shelp, elementele indicatoare ale curajului sunt:

- 1) acțiune voluntară (conștientă);
- 2) realizată cu efort;
- 3) cu controlul rezonabil al fricii;
- 4) orientată spre atingerea sau conservarea valorilor sociale;
- 5) în circumstanțe periculoase;
- 6) succesul acțiunii fiind incert.

Christopher R. Rate, Jennifer A. Clarke, Douglas R. Lindsay și Robert J. Sternberg consideră curajul „un act intenționat, realizat după o deliberare atentă, care implică un risc obiectiv substanțial, motivat în principal de un sfârșit demn, în ciuda, *probabil* [sublinierea autorilor], a resimțirii emoției de frică” (Rate *et al.*, 2007, pp. 95). Această definiție a curajului relevă principalele componente ale acestui construct psihosociologic: circumstanțele externe și factorii interni (cognitivi, volitivi, afectivi, motivaționali). În absența oricăruia dintre acești factori (cu excepția fricii), comportamentul vizat nu poate fi asimilat curajului.

După Andreas Dick, reputat psihoterapeut elvețian, curajul include cinci elemente:

- 1) o înfruntare a pericolului, care poate provoca vătămare corporală sau chiar pierderea vieții, sacrificarea siguranței personale sau a comodității, privarea emoțională și dezaprobarea socială;
- 2) o cunoaștere aprofundată a ceea ce este bine și a ceea ce este rău;
- 3) speranță și încredere în succesul acțiunii;
- 4) autodeterminare (liberul arbitru);
- 5) motivația bazată pe iubirea celorlalți (Dick, 2010).

Ralph H. Kilmann, Linda A. O'Hara și Judy P. Strauss definesc, de asemenea, curajul pe baza elementelor componente:

- 1) persoana are libertatea de a acționa (voință);
- 2) se confruntă cu un risc semnificativ (circumstanță exterioară);
- 3) evaluează riscul ca fiind rezonabil (procese cognitive);
- 4) vizează excelența sau alte scopuri demne (motivație);

5) continuă atent acțiunea, în ciuda fricii (emoție) (Kilmann *et al.*, 2010, p. 16).

Pe baza existenței acestor elemente sau a lipsei chiar și a unui singur element putem decide dacă un comportament este o acțiune curajoasă sau nu, dacă o persoană poate fi caracterizată ca fiind curajoasă. Un individ care înfruntă pericolul și se cațără pe fațada unui bloc pentru a intra într-un apartament să-l jefuiască, fiind sigur că va reuși, nu este un om curajos, ci un răufăcător nesăbuit. Un tânăr care ajută o femeie în vârstă să coboare dintr-un autobuz într-o stație dă dovadă de civism, nu de curaj. Comportamentul lui ar fi unul curajos dacă, ocrotind o persoană necunoscută, s-ar opune celor care se înghesuie să urce în autobuz și îi adresează injurii că le obstrucționează urcarea în vehicul. Să te opui verbal și/sau comportamental mulțimii în împrejurări periculoase pentru a apăra sau promova valorile sociale reprezintă un act de curaj.

Pentru înțelegerea deplină a curajului este necesară cunoașterea condițiilor asumării conștiente a riscurilor rezonabile. James R. Detert și Evan A. Bruno (2017, p. 600) numesc aceste condiții „antecedente ale curajului” și le clasifică în două categorii:

- 1) antecedente interne (factori dispoziționali) și
- 2) antecedente externe (factori contextuali).

În prima categorie sunt incluse caracteristicile de personalitate care fac probabilă angajarea în acțiuni curajoase: eficacitatea *self*-ului (încrederea în abilitățile proprii), deschiderea spre noi experiențe, conștiinciozitatea, reziliența, propensiunea spre moralitate. Valorile internalizate precum onoarea, loialitatea, independența sunt asociate, de asemenea, curajului. Între antecedentele externe, James R. Detert și Evan A. Bruno menționează: moralitatea grupului de apartenență, existența și observarea modelelor de persoane curajoase (Detert, Bruno, 2017, pp. 600-601). Și alte caracteristici de personalitate – cum ar fi, de exemplu, optimismul și narcisismul – s-au dovedit predictorii ai acțiunilor curajoase. Alături de machiavelism și de psihopatie, narcisismul face parte din „Triada neagră a personalității”, dar prin componentele supradimensionarea abilităților și credința infailibilității se poate asocia curajului, corespunzător condițiilor eficacitatea *self*-ului și reziliență (Howard *et al.*, 2022, p. 692).

Curajul este contagios – spuneau înțelepții încă de acum 2.500 de ani. Este promovat prin modele de curaj – afirmă psihosociologii. Însă în zilele noastre sunt prezentate în mass-media într-o proporție mult mai mare

cazurile de comportamente antisociale decât de comportamente voluntare, realizate cu efort în circumstanțe periculoase, orientate spre sunținerea valorile sociale.

Tipuri de curaj

Tipologia curajului este oarecum nebuloasă. În taxonomia curajului, unii cercetători iau în considerare curajul ca trăsătură de personalitate (curajul dispozițional); alții, ca tip de comportament (curajul situațional). Diferența dintre cele două tipuri de curaj constă în aceea că în cazul curajului situațional persoanele acționează intempestiv, cu indignare și furie, uneori agresiv, ceea ce nu se întâmplă, de regulă, în cazul curajului dispozițional.

Criteriile de clasificare a curajului sunt variate: scopul acțiunii, circumstanțele, profesia, apartenența la gen, tipul de cultură (individualistă *versus* colectivistă). În literatura de specialitate, se face distincție între diferite tipuri (sau forme) de curaj. Spre exemplu, Kristin K. O'Byrne, Shane J. Lopez și Stephanie E. Petersen (2000) au identificat trei tipuri de curaj: curajul fizic (de exemplu, militarii care, răniți fiind, suportă durerea fizică și continuă să lupte pentru apărarea țării); curajul moral (de exemplu, hotărârea unui șef de stat de a lua o decizie nepopulară, dar care va salva țara de la un colaps financiar); curajul vital (se referă la apărarea propriei vieți în circumstanțe periculoase, înfruntând riscuri majore). Despre curajul vital, cu referire la bolnavii incurabili care își continuă cu perseverență tratamentul medical, a vorbit pentru prima dată, în 1995, Deborah L. Finfgeld. Unii cercetători asimilează termenul „curaj vital” celui de „curaj psihologic” și termenul „curaj moral” celui de „curaj social” sau „curaj civic”.

Cynthia L. S. Pury, profesoară în Departamentul de Psihologie de la Clemson University (SUA), distinge curajul autentic (așa cum a fost definit anterior) de „curajul rău” (*bad courage*): când cineva își asumă voluntar un risc pentru un scop pe care îl consideră pozitiv, dar pe care societatea îl apreciază ca fiind negativ. Cynthia L.S. Pury dă ca exemple de curaj rău terorismul, acțiunile de răzbunare pentru a-și lua revanșa și sinuciderea, suprimarea propriei vieți pentru a face viața celor pe care îi iubești mai lipsită de griji (Pury *et al.*, 2015, p. 3).

Cel mai frecvent se face distincție între trei tipuri de curaj, sau trei paliere:

- 1) Curajul fizic, asumarea conștientă a riscului de vătămare corporală, caracteristic militarilor, polițiștilor, pompierilor, dar și celor care practică sporturi cu risc de accidentare ridicat (alpinism, rafting, motociclism ș. a.);

- 2) Curajul intelectual, capacitatea persoanelor de a privi problemele dintr-o perspectivă inedită și de a susține punctul lor de vedere contra celor care nu acceptă noul;
- 3) Curajul moral, propriu celor care rămân fideli propriilor convingeri în circumstanțe sociale în care pot fi pedepsiți pentru convingerile lor (Akhtar, 2018, p. 34).

Curajul moral se reflectă în acțiunea unor persoane, inițial neimplicate, de prevenire, stopare sau remediere a consecințelor încălcării normelor socio-morale, în ciuda riscurilor la care se expun (Miller, 2005; Oswald *et al.*, 2010; Skitika, 2012), citați de Baumert *et al.* (2023, p 764). Anna Baumert, profesoară de psihologie socială la Universităt Wuppertal (Germania), subliniază faptul că persoanele care acționează pentru respectarea normelor socio-morale nu sunt implicate inițial, nu suferă direct nedreptățile. Totodată, Anna Baumert distinge curajul moral de alte tipuri de acțiuni, precum eroismul, comportamentul prosocial, ajutorarea victimelor prin semnalarea situației poliției, autorităților sau chemarea altor persoane ca să intervină. Urmările anticipate deosebesc curajul moral de alte forme de comportament prosocial. În cazul ajutorului acordat persoanelor în suferință (comportament de ajutorare) se anticipează o reacție pozitivă a celorlalți, în timp ce în cazul comportamentelor motivate de curajul moral reacția predictibilă a celorlalți este negativă (Oswald, Frey, Streicher, 2011, p. 393).

Dacă dau unei persoane strâmtorate financiar o sumă de bani mai mare, mă aștept să fiu lăudat de cei care află despre fapta mea; dacă spun în public „Nu” impozitării pensiilor, pot să fiu catalogat ca naiv de către cei care mă aud. Riscul la care se expun cei ce apără valorile socio-morale îi distinge pe eroi, care plătesc uneori cu viața crezul lor, de cei care dau dovadă de curaj moral în viața de zi cu zi (Oswald *et al.*, 2010, p. 152). În acest sens se pronunța jurnalista italiană Franca Magnani (1925-1996), cunoscută luptătoare antifascistă: „Cu cât o țară are mai mulți cetățeni care dau dovadă de curaj moral, cu atât va avea nevoie de mai puțini eroi cândva” (*apud* Frohloff, 2001, p. 230).

Din păcate, în întreaga lume, s-au înmulțit cazurile de exploatare a persoanelor cu handicap, de agresiune sexuală, de discriminare a emigranților, de comportamente abuzive față de copii ș.a., astfel că trebuie stimulată manifestarea curajului moral al cetățenilor. Unele cercetări au arătat că mai puțin de 15% dintre persoanele care asistă la o încălcare vizibilă a normelor socio-morale dau dovadă de curaj moral în semnalarea acesteia (Baumert *et al.* 2023, p 767). Proporția de 15% a persoanelor care intervin trebuie

privită cu multă precauție, situațiile fiind diferite de la o țară la alta, ca și gravitatea variabilă a cazurilor care impun intervenția și a tipurilor de eșantioane din fiecare cercetare.

Așa cum atrage atenția Salman Akhtar, profesor de psihiatrie la Jefferson Medical College (Philadelphia, SUA), „Compartimentarea curajului în categoriile celui fizic, al celui intelectual și al celui moral nu este însă atât de strictă. Se întâmplă adesea să se suprapună. Curajul fizic se naște deseori din curajul moral” (Akhtar, 2018, p. 26).

În ultimul timp, s-au realizat cercetări empirice asupra curajului moral și a efectelor manifestării lui la locul de muncă. Curajul moral la locul de muncă este de două tipuri:

- a) acțiune curajoasă care ar putea destructura relațiile interpersonale (de exemplu, atenționarea unui coleg de serviciu că a procedat greșit);
- b) acțiune curajoasă care ar putea avea consecințe negative asupra imaginii de sine (de exemplu, solicitarea sprijinului pentru realizarea sarcinilor de serviciu, ceea ce i-ar putea face pe colegi să-l consider incompetent pe cel care cere ajutor) (Howard, 2022, p. 675).

Matt Howard, profesor în Departamentul de Marketing de la University of South Alabama (Mobile, SUA), și colaboratorii săi au realizat o scală (WSCS) pentru măsurarea curajului la locul de muncă, scală ce ar putea să fie utilizată și în cercetările psihosociologice de la noi.

Cercetările empirice asupra curajului social la locul de muncă au evidențiat efectele benefice ale cultivării acestuia în diferite tipuri de organizații (economice, culturale, sanitare ș.a.): sporirea coeziunii grupului, asigurarea stimei reciproce a coechipierilor și a stimei de sine a persoanelor care se implică în astfel de acțiuni, stimularea inovațiilor, augmentarea încrederii interpersonale, a sinergiei colaborării, precum și a rezilienței psihice.

În finalul acestei schițe psihosociologice, atrag atenția asupra unui tip de curaj manifestat în societățile democratice: curajul civic (*civil courage*, *Zivilcourage*). Termenul „*Zivilcourage*”, utilizat de cercetătorii din Germania, are înțelesul de curaj de zi cu zi al cetățenilor care se ridică împotriva actelor de rasism, homofobie, xenofobie și alte forme de încălcare a demnității umane, fiind echivalentul termenului „*moral courage*” din limba engleză. Termenul „*Zivilcourage*” a fost utilizat pentru prima în 1847 de către Otto von Bismarck (1815 – 1898), cancelarul Germaniei între anii 1871-1890, pentru a diferenția curajul militarilor pe câmpul de luptă de curajul celor care, la acea data, îl

susțineau în disputele politice din Parlamentul prusac. În perioada nazistă, a avea curaj civil însemna a ajuta evreei și alte categorii ale populației împotriva urgiei hitleriste. În prezent, curajul civil semnifică acțiunea cetățenilor de apărare a persoanelor care sunt agresate sau hărțuite (Schalk, 2024, p. 12). Mai general spus, curajul civil presupune nonconformismul, motivat de susținerea puternică a valorilor societății civile (Schwan, 2004, p. 109).

În încheierea studiului său despre curaj, Salman Akhtar remarcă o situație paradoxală: societatea prețuiește curajul ca o virtute, dar recompensează opusul lui, lașitatea: „Pentru cei curajoși, ridică statui și monumente. Despre cei lași, scornește bancuri și anecdote. Gândiți-vă. Lașitatea implică renunțarea la dorință, compromiterea autenticității și accederea cu orice preț la coeziunea de grup; acestea sunt atitudinile pe care le recompensează societatea” (Akhtar, 2018, p. 62).

Curajul civic se învață la fel ca alte comportamente sociale. În ce contexte această educație este cea mai eficace? Jurgen Willems, profesor de management public și guvernamental la Universităt Wien (Austria), a cerut opinia unui număr de 2046 de persoane (un eșantion reprezentativ pentru populația din Germania) despre modalitățile de învățare a curajului civic: concret, „Unde pot învăța oamenii curajul civic? Vă rugăm să indicați care credeți că sunt cele mai bune modalități prin care oamenii pot să învețe să dea dovadă de curaj civic”. Anterior, respondenții erau informați despre semnificația termenului „curaj civic”: „Curajul civic este curajul manifestat de o persoană pentru apărarea valorilor umane și democratice (de exemplu, demnitatea umană, dreptatea, ajutorarea persoanelor aflate în dificultate) în public (de exemplu, în fața autorităților, a superiorilor, a străinilor sau a celor care au încălcat normele socio-morale, indiferent de posibilele consecințe sociale și fizice pe care le va suporta)”. Sondajul *online* s-a desfășurat în noiembrie 2020. Persoanele incluse în eșantionul probabilist, remunerate cu câte trei euro pentru completarea chestionarului (durata: 12-15 minute), urmau să indice eficacitatea următoarelor modalități:

- 1) prin voluntariat;
- 2) în organizațiile sportive;
- 3) în mișcările de tineret;
- 4) în școală;
- 5) în activitățile extracurriculare;
- 6) acasă și/sau de la familie;
- 7) de la prieteni;
- 8) de la televiziune;